

УДК 347.9.

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.44>

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС РОЗВИТКУ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НІМЕЧЧИНИ ТА ФРАНЦІЇ

Красовський О.О.,
*аспірант відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України,
ORCID: 0009-0005-4281-4402,
e-mail: Legos11111@ukr.net*

Красовський О.О. Історичний нарис розвитку принципу добросовісності у цивільному процесі Німеччини та Франції.

У статті аналізується концепція добросовісності на прикладі її розвитку у цивільному судочинстві Німеччини та Франції. Простежується взаємозв'язок добросовісності римського цивільного процесу з добросовісністю країн континентальної Європи, яке відбувалось шляхом рецепції римського права. Досліджується ряд джерел, так званого варварського права, у контексті наявності добросовісності і її негативного прояву – недобросовісної процесуальної поведінки та протидії їй. Визначається наявність добросовісності, як умови належної процесуальної поведінки у джерелах права Священної Римської імперії германської нації та простежується історія виникнення терміну *Treu und Glauben*. Автором розглядаються концепції співвідношення римського терміну добросовісності – *bona fides* і німецького – *Treu und Glauben*, який став є загальним принципом різних галузей права, у тому числі для цивільно-процесуального. Досліджується наявність принципу добросовісності у сучасного цивільного процесуального кодексі Німеччини.

Також розглядається концепція формування принципу добросовісності у цивільному судочинстві Франції, для чого вивчаються середньовічні норми звичаєвого права, які містяться в таких джерелах права як «Кутюми Бовезі». При цьому особливу увагу приділено важливому джерелу процесуального права Франції Нового часу – Ордонансу Людовика XIV 1667 року (Кодекс Людовика), який був покладений в основу Цивільного процесуального кодексу Наполеона 1806 року і норми яких містили заходи протидії зловживанням процесуальними правами, а в окремих випадках і термін добросовісність, як міру зразкової процесуальної поведінки.

Автором зроблено огляд норм діючого Цивільний процесуальний кодекс Франції, який вступив в силу з 01.01.1976 року, де принцип добросовісності застосовується в значенні і як протидія недобросовісній процесуальній поведінці, і як еталон процесуальної поведінки, яка передбачає належне виконання обов'язків і здійснення прав.

Визначено, що принцип добросовісності має місце перш за все в матеріальному праві, як Німеччини, так і Франції, звідки він інтегрується в процесуальне право.

Ключові слова: добросовісність, рецепція римського права, цивільний процес Німеччини, цивільний процес Франції, недобросовісна процесуальна поведінка.

Krasovskiy O.A. historical outline of the development of the principle of good faith in civil procedure in Germany and France.

The article analyzes the concept of good faith on the example of its development in civil proceedings in Germany and France. The author traces the relationship between the good faith of Roman civil procedure and the good faith of continental European countries, which was developed through the reception of Roman law. The author examines a number of sources of the so-called barbarian law in the context of good faith and its negative manifestation - bad faith in procedural communication and counteraction thereto. The author defines good faith as a condition for proper procedural behavior in the sources of law of the Holy Roman Empire of the Germanic nation and traces the history of the term

Treu und Glauben. The author examines the concepts of correlation between the Roman term *bona fides* and the German term *Treu und Glauben*, which has become a general principle of various branches of law, including civil procedure law. The author examines the presence of the good faith principle in the modern German Code of Civil Procedure.

The author also analyzes the concept of the formation of the principle of good faith in civil proceedings in France, for which purpose the medieval rules of customary law contained in such legal sources as the *Coutumes Beauvais* are studied. Special attention is paid to an important source of French procedural law of modern times - the Ordinance of Louis XIV of 1667 (Louis Code), which was the basis for the Civil Procedure Code of Napoleon of 1806 and whose provisions contained measures to counteract the abuse of procedural rights, and in some cases the term good faith as a measure of exemplary procedural communication. The author also reviews the provisions of the current French Code of Civil Procedure, which entered into force on January 1, 1976, where the principle of good faith is applied both as a counteraction to unfair procedural behavior and as a standard of procedural behavior which provides for the proper performance of duties and exercise of rights.

The author determines that the principle of good faith is primarily found in substantive law, both in Germany and France, from where it is integrated into procedural law.

Key words: good faith, reception of Roman law, German civil procedure, French civil procedure, unfair procedural behavior.

Постановка проблеми. Внаслідок рецепції римського права країни континентальної Європи отримали унікальну правову спадщину, у тому числі такий принцип як добросовісність, який був найбільш детально розглянутий і застосований у пандектному праві Німеччини, а також у праві Франції.

Добросовісність розглядається як міжгалузевий правовий принцип, який виникнувши у матеріальному праві, має неабиякий вплив і поширення у цивільно-процесуальному праві. Триває доктринальне правове вивчення цього принципу та його значення для цивільного процесу.

Метою дослідження є вивчення виникнення та застосування принципу добросовісності в цивільному процесі Німеччини та Франції та його значення при правовому регулюванні цивільно-процесуальних правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Принцип добросовісності у цивільному процесі Німеччини та Франції є мало досліджуваною темою, і на рівні вітчизняної науки цією проблематикою не займались. В межах предметів своїх досліджень теми добросовісності торкалися такі зарубіжні вчені як С. Віттакер (S. Whittaker), Х.-В. Стретц (H.-W. Strätz), Х.-П. Хаферкамф (H.-P. Haferkamp), Ю.В. Хедеманн (J. W. Hedemann), Р. Ціммерманн (R. Zimmermann).

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи принцип добросовісності в цивільному процесі, вважаємо за необхідне звернутися до законодавства і правової думки європейських країн періодів Середньовіччя, Нового Часу та сучасності, які ознаменували собою не тільки подальшу еволюцію принципу добросовісності, а й кардинальні зміни самої моделі цивільного судочинства.

Оцінюючи значення римського права для створення правових систем сучасності, напевно, буде цікавим зазначити, що воно продовжувало діяти на території окремих країн і після падіння Римської Імперії, особливо там, де був сильний вплив християнської Церкви. Згідно з римським правом юрисдикція церковних судів на території сучасної Франції, Німеччини та Італії поширювалась на шлюбні відносини та духовні тестаменти [1, с. 146]. Крім того, римське право співіснувало з звичаєвим правом у лонгобардів, франків, готів, германців.

Одним із видатних джерел варварського права у державі франків, слід назвати Салічну правду (VI століття), збірник записів звичаєвого права, який регулював не тільки майнові, зобов'язальні, спадкові, сімейні правовідносини, а й містив низку процесуальних норм, зокрема, заходи відповідальності за порушення правил ведення процесу, в основному у вигляді штрафу.

Варто відмітити, що згадки про добросовісність та її негативний прояв – недобросовісну процесуальну поведінку містяться у 1 та у § 2 I Розділу Салічної правди, де встановлювався грошовий штраф за неявку до суду сторін [2, с. 8], так само і за лжесвідчення (§ 1 XLVIII Розділу), за неявку свідків (§ 1 XLIX Розділу), а у випадку відмови свідка свідчити на суді під клятвою, крім штрафу, така особа оголошувалась поза законом (§ 3 XLIX Розділу) [2, с. 21].

Саксонський капітулярій (797 року) теж передбачав штраф за неявку до суду (п. 5), причому знать платила вдвічі більше (4 соліда) ніж проста вільна людина (2 соліда), і в чотири рази біль-

ше ніж кріпак (1 солід) [2, с. 36]. Капітулярій Карла Великого (811–813 роки) наголошував, щоб правосуддя для бідних не затримувалось (п. 2), та заборонялось використання лжесвідків (п. 3) [2, с. 39-40].

Повертаючись до рецепції римського права, нагадаємо, що в Європі перша хвиля такої рецепції відбулась у XI–XIII столітті, провідну роль грали університети, їх викладачі, а також каноністи і глосатори, юристи, що займалися вивченням римського права.

Внаслідок рецепції римського права країни Європи отримали унікальну правову спадщину, у тому числі такий принцип як добросовісність, який був найбільш детально розглянутий і застосований у пандектному праві Німеччини.

З XVI століття дійсність римського та канонічного права в Німеччині стала безперечним фактом. Наприклад, у Німеччині звід законів Юстиніана було визнано писаним імперським законом, що доповнює місцеві правові норми [3, с. 12].

Рецепція торкнулася, головним чином, матеріального права, водночас судові процедури формувалися під впливом концептів інквізиційного (слідчого) типу судового процесу, характерними ознаки якого були одержавлення суду, письмовий характер процесу, формальний підхід до оцінки доказів, втрата змагальності тощо. Прообразом цього судового процесу не без підстав вважають екстраординарний процес стародавнього Риму часів Імперії.

Щодо Німеччини зазвичай говорять, що в цій країні відбулася рецепція італійського процесу, яка закінчилась у 1485 році заснуванням Імперської судової палати [4, с. 28]. У 1572 році на території Саксонії був прийнятий однойменний цивільний процес, оскільки населення цього регіону сповідувало лютеранство, і відповідно не сприймало цивільний процес, що містив католицькі канонічні норми. З 1850 року починає діяти Ганноверський процес, який мав значний ступінь спільності з французьким цивільним процесом.

В подальшому, після проголошення Німецької імперії відбулась кодифікація процесуального законодавства різних німецьких земель шляхом прийняттям 30 січня 1877 року єдиного Цивільного процесуального кодексу, який набув чинності 01.10.1879 року і діє, хоч і з численними змінами, до теперішнього часу.

Незважаючи на інший характер розвитку цивільного судочинства і руху в бік інквізиційної моделі судового процесу, категорія добросовісності виявилася затребуваною в німецькому праві.

Аналогом римської категорії *bona fides* (добросовісність) в німецькому праві став термін *Treu und Glauben* (вірність і віра) [5, с. 283].

Перші вказівки щодо добросовісності як умови належної процесуальної поведінки, вже містять джерела права Священної Римської імперії германської нації. Згідно норм Імперського земського миру Фрідріха II (1235 р.) свідок повинен казати чисту правду (п. 17) [2, с. 334], також свідки повинні бути вільні, не уражені в правах та репутації (п. 20) [2, с. 335], а суддя повинен виносити рішення чесно, без обману та злого умислу (п. 28), його помічник – спеціальний нотаріус, який повинен вести себе чесно і згідно зі законом, нічого не роблячи наперекір закону, відповідно до обов'язку, доброї совісті, без злого умислу та обману (п. 29) [2, с. 338-339].

Саксонське Зерцало (книга Земське право) (1220–1235 рік) перераховує випадки зловживання процесуальними правами, а саме: особа подає скаргу не по закону, не з'являється у строк чи взагалі ухиляється від судового засідання, або говорить і діє у суді протизаконно, або взагалі веде себе непристойно у суді (Книга I, ст. 53) [2, с. 359]. Саксонський Вехбільд (різновид Магдебургського місцевого права) (60-ти роки XIII століття) містить згадку про низку процесуальних зловживань, а саме: зрив судового засідання (вихід із приміщення, де відбувається суд), створення перешкод (без уточнення, у чому саме вони полягають), непристойні речі, що забороняються законом і тягнуть штраф (ст. 25) [2, с. 384-385].

В юридичній літературі існує точка зору, що *bona fides* римського права, після скасування римського процесу, в подальшому могло бути поглинена поняттям «справедливість», але при цьому у торгівельному обороті Німеччини у період середньовіччя залишались обидві терміни. В подальшому це знайшло відображення в параграфі 242 Цивільного кодексу Німеччини: «Зобов'язана особа зобов'язана діяти відповідно до вимог добросовісності з урахуванням звичаїв» та параграфі 157: «Контракти слід тлумачити відповідно до вимог добросовісності, беручи до уваги звичайну практику», а також ряд інших місць (ч. 1 параграфу 307) [6, с. 17-18].

Німецькі дослідники зазначають, що суди Німеччини у 19 столітті використовували поняття *exceptio doli generalis* і *actio doli* [7, с. 4, с. 24].

Проте ряд авторів не погоджується з такою позицією. Відомо, що Ю.В. Хедеманн знайшов до 1892 року тільки 10 справ, де добросовісність знаходила свій вираз через *exceptio doli generalis* (так до 1900 років називали добросовісність, а після 1900 року, зі слів Ю.В. Хедеманна, почалась германізація цього терміна – *Treu und Glauben*). Але Х.-П. Хаферкампф дає вже інший підрахунок – 31 справа або майже 10 відсотків від загальної кількості справ, а згідно інших підрахунків – майже 100 справ, де добросовісності одностайно відводиться регулятивна функція [8, с. 301].

Сучасне розуміння принципу *Treu und Glauben* відрізняється від того, що мало місце в Середньовіччі. Принцип *Treu und Glauben* сьогодні здебільшого відповідає римському *bona fides* [5, с. 286].

З прийняттям Німецького цивільного уложення ідеї *Treu und Glauben* були закріплені у § 157, 242, 162, 307, 320, 815.

В німецької правової доктрини не виникає сумнівів, що *Treu und Glauben* є фундаментальним принципом не тільки приватного, а й публічного права [5, с. 17].

В діючому ЦПК Німеччини словосполучення – *Treu und Glauben* не зустрічається. Повний аналог терміну добросовісність наведено лише один раз у § 898 і при цьому застосовано термін – *Gutgläubiger Erwerb* – «добросовісна покупка». В інших нормах ЦПК Німеччини йдеться про можливе затягування справи (§ 340, § 356, § 364, § 367), безпідставне заперечення (§ 75, § 238, § 344), використання засобів судового захисту чи вимог з умислом чи грубою необережністю (§ 68); покладення витрат на сторону, що винна у пропуску судових засідань чи процесуальних строків (§ 95); накладення штрафу на свідка за неявку у судові засідання (§ 380); наявність правового інтересу як підстава для подачі позову щодо встановлення наявності, або відсутності правовідносин, (§ 256); своєчасність надання засобів судових вимог і судового захисту (§ 282); і відповідно, можлива відмова суду у прийнятті вищевказаних засобів, які були подані невчасно, якщо їх наслідком буде затримка процесу розгляду та припинення правового спору, і затримка є результатом грубої недбалості (§ 296); свідчення свідка повинно бути правдивим (§ 392); сторони повинні зробити свої заяви щодо фактів та обставин у повному обсязі та повністю і зобов'язані говорити правду (§ 138); знищення документу однією стороною з метою не допустити його використання іншою стороною надає право опоненту стверджувати про доказовість інформації у знищеному документі (§ 444); розгляд малозначних справ (до 600 євро) виходячи із принципу розумності та справедливості (§ 495 а) [9].

Таким вбачається шлях Німеччини у сприйнятті та осмисленні категорії добросовісності, яка, еволюціонувавши впродовж багатьох віків, залишилася притаманною сучасному цивільному праву та процесу.

Також значний дослідницький інтерес в контексті дослідження розвитку принципу добросовісності викликає цивільно-процесуальне законодавство Франції.

Важливе значення серед правових документів середньовічної Франції мав збірник звичасвого права Ф. Бомануара «Кутюми Бовезі» (1283 рік). В багатьох випадках його норми, вказують на недобросовісну процесуальну поведінку та визначають заходи її протидії.

Зокрема, за неявку сторін до суду встановлювався грошовий штраф (Глава 2, п. 84, 85, 86) [10, с. 39-40]. Особа, яку викликали на церковний суд неналежним способом або недобросовісно, все рівно повинна бути присутня на суді, і передати судді скаргу про неналежну повістку (Глава 2, п. 93) [10, с. 43].

Існувало добросовісне відкладення судового засідання (Глава 3, п. 99, п. 102–104, п. 119, п. 120, п. 124, п. 126) [10, с. 47-48, с. 51-52, с. 53], а неможливість бути присутнім на судовому засіданні треба було засвідчити принесення присяги, що дії особи є добросовісними, а не навмисними чи шахрайськими (Глава 3, п. 129) [10, с. 54]. Адвокат приносив присягу (подібна норма існувала і у римському праві), що свідомо не буде підтримувати будь-який спір, крім доброго і чесного, а у випадку з'ясування, що спір нечесний, він відмовиться від нього (Глава 5, п. 175, 185, 186) [10, с. 69, с. 72].

З метою запобігання затягування розгляду справи виступати мав тільки один представник від сторони (Глава 5, п. 181) [10, с. 71]. Суддя міг усунути від процесу адвоката, якщо той каже погані речі присяжним або стороні, проти якої він повинен виступати (Глава 5, п. 189), є некомпетентним або не підкоряється зауваженням судді (Глава 5, п. 193) [10, с. 73-74].

Були також відомі справи про такі процесуальні зловживання, як підрив довіри до свідків, та їх обвинувачення у певних проступках та злочинах з метою недопуску до дачі свідчень (Глава 6

п. 212) [10, с. 82-83]; процесуальна брехня (Глава 6 п. 224, Глава 7 п. 250) [10, с. 87, с. 97-98]. Були встановлені вимоги щодо присяги сторін, які мусили казати у процесі тільки правду, вимоги щодо виклику добрих і чесних свідків, позивач повинен був просити тільки те, що йому належить, а відповідач не мав свідомо застосовувати недобрий і неправильний захист (Глава 6, п. 226), у випадку не складання присяги позивача і відповідача не допускали до процесу (Глава 6, п. 227) [10, с. 88-89].

Також були відомі заперечення (аналог давньоримського *exceptio doli generalis*) відповідача з метою затягування розгляду справи: заперечення щодо належного виклику до суду, заперечення проти судді у справі (Глава 7 п. 237) [10, с. 92-93], і тому існувала вимога, що заперечення відповідача, які могли затягнути розгляд справи, слід подавати відразу, до розгляду основного питання справи (по суті), крім відводу свідків, днів виклику свідків, відкладення справи з поважних причин (*bona fide*), звинувачення у застосуванні сили, залякування чи погрозі (Глава 7, п. 239) [10, с. 93-94].

Присяжні мали виносити свої рішення з доброю совістю (Глава 7 п. 260) [10, с. 100]. Нечесність та фальшиві показання одного свідка тягнули спростування свідчень усіх інших свідків з боку однієї із сторін (Глава 39 п. 1184) [10, с. 428].

Інше джерело французького права – Ордонанс Людовика XII «Про суд і охорону порядку в королівстві» (1498 рік), забороняв прокурору умисно порушувати справу з обмовою та з метою утиску кого-небудь (ст. 62), а також заборону посадовцям порушувати підсудність справ (ст. 70) [2, с. 606-607].

Згідно Ордонансу Франциска I «Про здійснення правосуддя» (1539 рік), підлягали штрафу: скаржники на перевищення влади, якщо відмовлялись від своїх скарг у суді (ст. 6); сторони за процесуальні порушення та затягування справи (ст. 7); особи, які не з'являлись до суду, якщо були повідомлені в установленому порядку (ст. 9), а якщо вони не з'являлись до суду внаслідок непокори або неповаги до суду, від них не приймалась апеляційна скарга (ст. 28); сторона, яка заявила безпідставний відвід судді особа (ст. 12) [2, с. 614-616].

Ордонанс Людовика XIV 1667 року (Кодекс Людовика) діяв разом з місцевим звичаєвим правом різних регіонів Франції аж до прийняття Цивільного процесуального кодексу Наполеона 1806 року. Цей правовий акт також містив норми щодо недобросовісної процесуальної поведінки та протидії їм.

Наприклад, у повістках про виклик до суду повідомлялося про штраф, у разі неявки (Глава 2 ст. 3, 4) [11, с. 8-9], є свідчення про затягування справи (Глава 10 ст. 1, ст. 5) [11, с. 35], доповіді на судовому процесі не повинні містити образливих або нецензурних висловлювань (Глава 10 ст. 8) [11, с. 36-37], було передбачено штраф за зловживання правами (привілеями), внаслідок ініціювання процесу представником реформаторського напрямку віросповідання, а також компенсація збитків та витрат для сторін, та штраф на користь короля (Глава 11 ст. 33) [11, с. 51]. Свідки за неявку до суду отримували штраф, який стягувався шляхом звернення на їх майно (Глава 22 ст. 8) [11, с. 115], була відома процесуальна брехня (Глава 23 ст. 2) [11, с. 127]. Суддя мав негайного розглядати справу, а у разі затягування справи понести за власний рахунок відшкодування витрат та збитків сторонам (Глава 25, ст. 1) [11, с. 142].

У 1806 році був прийнятий Цивільний процесуальний кодекс Франції (Кодекс Наполеона), в якому також є норми щодо протидії недобросовісній процесуальній поведінки.

Зокрема, ст. 10 встановлювала, що сторони зобов'язані помірковано надавати пояснення перед суддею і дотримуватися в усіх відношеннях поваги, належної справедливості, інакше спочатку суддя робив попередження, а потім накладав на винних штраф. У разі серйозної образи або неповаги до судді останній складав рапорт щодо винної особи і міг призначити їй покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох діб (ст. 11) [12, с. 5-6].

Відповідно до ст. 56 за неявку до суду винна сторона отримувала штраф [12, с. 14]. За порушення порядку у залі судового засідання до винних застосовувався арешт та штраф (ст. 89), а за подібні дії співробітники суду підлягали відстороненню (ст. 90), за образу та погрозу судді вина особа підлягала арешту, а потім засудженню до ув'язнення та штрафу (ст. 91) [12, с. 21-22].

Існувала норма щодо наявності добросовісного відповідача: «Якщо позивач не надасть докази, найдобросовіснійший відповідач подасть докази до канцелярії суду, і судовий розгляд продовжиться, як зазначено вище» (ст. 101), також, коли всі сторони подали документи, секретар судового засідання на вимогу найбільш добросовісної сторони передав їх доповідачу (ст. 109) [12, с. 24-25]. При цьому в двох останніх статтях по змісту під «найдобросовіснійший» або «най-

старанніший» мається на увазі той, хто виконав свій процесуальний обов'язок раніше за інших, тобто перший. Взагалі це словосполучення – *de la partie la plus diligente* – зустрічається у тексті кодексу майже 25 разів (ст. 47, 80, 97, 101, 109, 199, 204, 231, 286, 297, 299, 307, 321, 658, 666, 719, 725, 750, 761, 775, 966, 981, 1017).

За підробку документів позивач присуджувався до штрафу та відшкодування збитків (ст. 246) [12, с. 49].

Свідки за неявку до суду підлягали штрафу (ст. 264), а за невиконання своїх обов'язків у суді – штрафам та покаранням (ст. 413) [12, с. 52, с. 75].

Під загрозою штрафу, без дозволу судді, сторона не могла переривати свідка під час дачі показань або ставити йому прямі запитання (ст. 276) [12, с. 54].

З метою запобігання сутяжництва та підвищення відповідальності для ініціаторів судових процесів встановлювалась додаткова відповідальність у випадку програшу. Так, треті особи, у разі незадоволення їх заяв присуджувались до штрафу, і можливого стягнення нанесених збитків (ст. 479), а судові рішення, яким було відмовлено у задоволенні цивільного позову, мало наслідком накладення на позивача штрафу та стягнення збитків (ст. 500) [12, с. 86, с. 89].

Забороняється вживати ненормативну лексику по відношенню до суддів, під загрозою штрафу проти сторони та її адвоката, а також судової заборони або відсторонення від посади її адвоката (ст. 512) [12, с. 91].

Новий Цивільний процесуальний кодекс Франції був прийнятий 05.12.1975 року та вступив в силу з 01.01.1976 року, при цьому до прийняття Закону Франції № 2007–1787 від 20 грудня 2007 року «Про спрощення права» продовжували діяти деякі норми попереднього Цивільного процесуального кодексу Франції (Кодексу Наполеона).

Хоча добросовісність (*de bonne foi*) і не була прямо зазначена у якості принципу у Цивільному процесуальному кодексі Франції, але його норми також передбачали протидію зловживанню процесуальними правами, та в окремих випадках використовували термін добросовісність.

Наприклад, ст. 11 передбачає, що сторони зобов'язані сприяти здійсненню заходів по перевірці доказів, у випадку невиконання або відмови виконувати вказаний обов'язок суд може зробити з цього будь-який висновок. У разі знаходження доказу у однієї сторони, суд, по клопотанню іншої сторони про його витребування, може зобов'язати першу сторону надати докази під загрозою застосування спеціальної санкції – астрента (пені, що прогресивно збільшується).

Суддя, в залежності від тяжкості правопорушення застосовує до сторін міри впливу, а саме: виключає документи з розгляду, оголошує їх наклепом (ст. 24) [13, с. 39].

Особа, яка використовує свої процесуальні права з метою затримки розгляду справи або зловживає своїм правом підлягає штрафу, що не виключає також можливе стягнення нанесеної шкоди (ст. 32-1) [13, с. 40]. Заперечення з пов'язаних справ, якщо подається з запізненням з метою затримки розгляду справи може бути відхилене (ст. 103) [13, с. 54].

Посередником може бути особа, яка не була учасником дій, що посягають на честь, порядність, добрі нрави (ч.2 ст. 131-5) [13, с. 59-60].

Безпідставна неявка свідка на судові слухання, тягне застосування до нього штрафу (ст. 207). Сторони не повинні переривати свідка, ні задавати йому питання, ні впливати на них, ні звертатися до них безпосередньо під загрозою видалення із зала судового засідання (ст. 214) [13, с. 74-75].

Призначений спеціаліст повинен виконати доручення добросовісно, об'єктивно і неупереджено (ст. 237) [13, с. 79].

Заперечення особою факту складення або підписання документу, у разі встановлення судом протилежного, тягне накладення штрафу та не перешкоджає можливному стягненню нанесених збитків (ст. 295). Позивач, який програв позов про підробку підлягає штрафу і це не перешкоджає можливному стягненню нанесених збитків (ст. 305) [13, с. 90-91].

За невиконання сторонами належних процесуальних дій застосовується санкція у вигляді виключення справи із судового реєстру (ст. 381), провадження по справі припиняється, якщо сторони не здійснюють процесуальних дій протягом 2 років (ст. 386) [13, с. 107-108].

Особи, що беруть участь у судовому засіданні повинні вести себе достойно і відноситися з повагою до суду. Їм заборонено без дозволу головуючого розмовляти, виказувати задоволення або незадоволення, або порушувати будь-яким чином порядок. За недотримання розпоряджень головуючого така особа видаляється із судового засідання, що не виключає можливість порушення адміністративного або кримінального провадження (ст. 439) [13, с. 117].

У випадку, коли основна апеляційна скарга подається з наміром затримки процесу або зловживання правом, із заявника може бути стягнутий штраф, що не виключає стягнення нанесених збитків (ст. 559), аналогічна норма існує у надзвичайному порядку оскарження (ст. 581) [13, с. 139, с. 143]. Коли касаційна скарга визнана завідомо необґрунтованою із заявника, якому відмовлено у задоволенні, стягується штраф, а також відшкодування збитків на користь відповідача (ст. 628) [13, с. 152].

Варто відзначити, що історично цивільний процес у Франції був пов'язаний з цивільним правом, як, наприклад, у Ордонансі Людовіка XIV 1667 року. У Цивільному кодексі Франції також міститься цілий ряд норм (при цьому найвідоміша ст. 1134 була викладена у 2016 році у новій редакції, де фраза «bonne foi» була виключена), де йдеться про добросовісність: ст.ст. 21-5, 21-23, 201, 202, 222, 372-2, 515-5, 549, 550, 555, 900-6, 1104, 1112, 1198, 1221, 1342-3, 1352-1, 1352-2, 1353-7, 1844-16, 1872-2, 1935, 2009, 2062, 2272, 2274.

Висновки. Рецепція римського права у правові системи середньовічної Європи стосувалась саме матеріального права, *iudicia bonae fidei* римського процесу не знайшла у повній мірі своє відображення у Німеччині та Франції, оскільки цивільний процес у цих країн був заснований не на змагальному формулярному процесі, а скоріше на інквізиційному типі процесу, який, у свою чергу, ґрунтувався на когніційному процесі, де *bona fides* вже не відігравала визначної ролі.

Майже всі джерела права середньовічної Європи, які стосувалися цивільного процесу містять норми щодо протидії недобросовісній процесуальній поведінці, при цьому словосполучення добросовісність продовжувала використовуватися, хоч і іншому значенні ніж у римському праві.

Цивільний процесуальний кодекс Франції 1806 року (Кодекс Наполеона) містив норми про найбільш добросовісного/найстараннішого учасника, під яким малось на увазі особу, яка першою виконує свої процесуальні обов'язки або реалізує процесуальні права.

В Німеччині, як і у Франції, вчення про добросовісність застосовується перш за все у матеріальному праві, при цьому доктринально більше цей принцип був розроблений саме в Німеччині, де *Treu und Glaube* фактично замінив давньоримський принцип добросовісності, набув міжгалузеве значення та поширюється також на цивільний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник. 6-те вид. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 528 с.
2. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / ред. В.М. Корецкого. Москва: Государственное издательство Юридической литературы, 1961. 950 с.
3. Regelsberger F. Pandekten. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1893. 717 p.
4. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-те вид. Юрьев: Тип. К. Матиссена, 1912. 630 с.
5. Strätz H.-W. Treu und Glaube. Bd. 1: Beiträge und Materialien zur Entwicklung von Treu und Glaube in deutschen Privatrechtsquellen vom 13. bis zur Mitte 17. Jahrhunderts. Paderborn, Schöningh, 1997. 333 s.
6. Zimmermann R., Whittaker S. Good faith in European contract law. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 720 p.
7. Hedemann J.W. Die Flucht in die Generalklauseln. Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck). 1933. 76 p.
8. Haferkamp H.-P. 2007 § 242. Leistung nach Treu und Glaube (19. und 20. Jh., vorherige Periode kommentiert von Thomas Duve), in: HKK II, Tübingen 2007, S. 274–364. Academia.edu. URL: https://www.academia.edu/34942588/2007_242_Leistung_nach_Treu_und_Glauben19_und_20_Jh_vorherige_Periode_kommentiert_von_Thomas_Duve_in_HKK_II_Tuebingen_2007_S_274_364 (date of access: 18.07.2024).
9. Zivilprozessordnung. Gesetze im Internet. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (date of access: 18.06.2024).
10. The coutumes de Beauvaisis of Philippe de Beaumanoir / trans. from french by F.R.P. Akehurst. Philadelphia : the University of Pennsylvania Press, 1992. 750 p.
11. Ordonnance de Louis XIV, roi de France et de Navarre. Donnée à Saint Germain en Laye au mois d'avril 1667. Paris: D'Edme Martin & Denys Therry, 1667. 222 p.

12. Code de procédure civile. Edition de l'imprimerie ordinaire du Corps législatif. Paris: Rondonneau, 1806. 214 p
13. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / ред. А. Довгерт; пер. з франц В. Захватаев. Київ: Истина, 2004. 544 с.